

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повна назва вищого навчального закладу)

Кафедра історії України

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної роботи
проф. Хмарський В. М.

Хмарський В. М. 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В
КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ**

(назва навчальної дисципліни)

Рівень вищої освіти _____ третій (освітньо-науковий) _____
(назва освітнього рівня)

Спеціальність _____ 032 Історія та археологія _____
(код і назва спеціальності (тей))

Інститут./факультет _____ історичний _____
(назва інституту, факультету)

2017 – 2019

Робоча програма складена на основі навчальної програми з дисципліни
«Наукова діяльність православного духовенства в контексті розвитку
 історичної науки»

_____ , 2017. – 12 с.

Розробник: Діанова Наталія Миколаївна, д.і.н., професор, професор кафедри
 історії України

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії України

Протокол № 12 від "8" червня 2017 р.

Завідувач кафедру _____ (проф. Бачинська О.А.)
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Схвалено навчально-методичною комісією (НМК) історичного факультету/інституту

Протокол № 11 від "26" червня 2017 р.

Голова НМК _____ (доц. Синявська О. О.)
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Переглянуто та затверджено на засіданні кафедри

Протокол № 13 від "14" червня 2018 р.

Завідувач кафедри _____ (Бачинська О.А.)
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Переглянуто та затверджено на засіданні кафедри

Протокол № 1 від "29" серпня 2019 р.

Завідувач кафедри _____ (Бачинська О.А.)
 (підпис) (прізвище та ініціали)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	<i>заочна форма навчання</i>
Загальна кількість: кредитів – 3 годин – 90 залікових модулів – 2 змістових модулів – 2 ІНДЗ* – <u>реферат</u> (вид завдання)	Галузь знань <u>03 Гуманітарні науки</u> (шифр і назва)	Нормативна / за вибором (ВНЗ / студента)	
	Спеціальність <u>032 Історія та археологія</u> (код і назва)	<i>Рік підготовки:</i>	
		2-й	2-й
	Спеціалізація (ї): <u>Історія України в світовому контексті;</u> <u>Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини;</u> <u>Європейські студії</u> (назва)	<i>Семестр</i>	
		1-й	1-й
	Рівень вищої освіти: <u>третій (освітньо-науковий)</u>	<i>Лекції</i>	
		8 год.	8 год.
		<i>Практичні, семінарські</i>	
		-	-
		<i>Лабораторні</i>	
		-	-
		<i>Самостійна робота</i>	
		82 год.	82 год.
	у т.ч. ІНДЗ*: - 30 год.		
	Форма підсумкового контролю: залік		

* – за наявності

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни: дослідження науково-історичної діяльності православного духовенства в Україні та визначення його внеску в розвиток історичної науки.

Завдання навчальної дисципліни: опрацювати основну джерельну базу та історіографію, проаналізувати основні напрями науково-історичної роботи православного духовенства, з'ясувати його внесок у розвиток історичної науки.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

- а) фахових загальних (КФЗ): здатність формулювати наукову проблему, робочі гіпотези досліджуваної проблеми, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань (КФЗ.01);
- б) спеціальних фахових (КФС): розуміння ключових проблем різних галузей історичної та археологічних наук, відкритість до міждисциплінарного підходу (КФС.03); здатність використовувати науково-історичну спадщину православного духовенства у відповідності до своїх наукових досліджень (КФС.14).

Очікувані результати навчання. У результаті вивчення навчальної дисципліни випускник повинен

знати:

- необхідний комплекс джерел до курсу, який дає ґрунтовні знання предметної області та розуміння професії;
- історіографічний доробок з проблематики курсу; основні проблеми його тематики;
- основні історичні праці представників православного духовенства;
- значення наукової роботи православного духовенства для розвитку історичної науки.

вміти:

- систематизувати і аналізувати джерела до курсу;
- демонструвати розуміння специфіки предмету дослідження окремих церковних істориків, особливостей їх історичної реконструкції та інтерпретації;
- систематизувати і аналізувати джерела та узагальнювати фактичний матеріал, зібраний внаслідок проведеної евристичної роботи;
- узагальнювати фактичний матеріал, набутий під час лекцій та самостійно опрацьованої літератури до курсу;
- використовувати науково-історичну спадщину православного духовенства у відповідності до своїх наукових досліджень;
- творчо осмислювати відповідний матеріал; робити висновки з вивченої теми.

3. Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Евристична та дослідницька діяльність православного духовенства

Тема 1. Археографічна діяльність духовенства

Становлення евристичного етапу історико-археографічних студій та участь у цьому процесі духовенства. Персонологічний підхід у процесі дослідження. Аналіз доробку найактивніших представників духовенства. Археографічна діяльність Херсонсько-Таврійського архієпископа Гавриїла (Розанова), протоієрея С. Серафимова, єпископа Порфирія (Успенського) та ін.

Тема 2. Вивчення та збереження речових пам'яток

Пошуки церковних старожитностей на землях України, їх вивчення та збереження. Проведення історичного дослідження стародавніх християнських пам'яток у містах Криму: Феодосії, Керчі, Судаку, Старому Криму та навколишній місцевості та опис стародавніх грецьких церков на Кримському півострові. Активізація процесу збереження та відродження християнських пам'яток на чолі з Херсонсько-Таврійським архієпископом Інокентієм (Борисовим). Археологічні розкопки в Херсонесі з метою виявлення та реконструкції стародавніх храмів. Організація процесу пошуків та відбудови християнських святинь Криму й залучення до нього єпархіального духовенства.

Збереження духовенством пам'яток церковної старовини в церковних музеях та храмах. Роль запорозьких козаків у поповненні церковних раритетів.

Змістовий модуль 2. Науково-історична спадщина православного духовенства

Тема 3. Науково-історичні дослідження духовенства

Дослідження науково-історичного доробку православного духовенства. Історична діяльність Київського митрополита Євгенія (Болховитінова). Історичні студії Херсонсько-Таврійського архієпископа Гавриїла (Розанова) та духовенства підвідомчих йому єпархій.

Історична діяльність архієпископа Інокентія (Борисова) на посаді ректора Київської духовної академії. Впровадження ним нового – історичний методу при викладанні богослов'я та написанні наукових творів. Науково-історична діяльність на чолі Херсонсько-Таврійської єпархії. Робота над історико-статистичним описом Херсонсько-Таврійської єпархії, упорядкування архіву Херсонської Духовної консисторії. Наукові зв'язки з архієпископом Харківським (у подальшому Чернігівським) Філаретом (Гумилевським). Науково-історичний доробок Філарета (Гумилевського).

«Статистико-хронологическое описание Таврической епархии», протоієрея М. К. Родіонова. Церковно-парафіяльні літописи та їх історичне значення.

Науково-історична діяльність Катеринославського єпископа Феодосія (Макаревського), Херсонського архієпископа Никанора (Бровковича), єпископа Порфирія (Успенського), протоієреїв А. Г. Лебединцева, С. В. Петровського, С. А. Серафимова, М. І. Нікольського, М. К. Родіонова, О. Г. Назаревського та ін.

Тема 4. Участь православних ієрархів у роботі наукових товариств і установ

Значення співпраці православного духовенства з науковими осередками, які займалися вивченням питань, пов'язаних з історією України. Форми участі духовенства в роботі Одеського товариства історії і старожитностей. Публікація на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей» джерел та результатів наукових пошуків, подарунки до фонду музею пам'яток старовини, особиста участь та залучення до цієї установи нових корисних членів.

Участь духовенства в роботі Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, яке здійснювало наукові дослідження з історії церкви та пошуки

церковних старожитностей на українських землях. Науково-дослідницька робота православного духовенства у складі церковно-археологічних установ. Участь духовенства в роботі губернських учених архівних комісій, в т.ч. Таврійської, Катеринославської, Херсонської та Бессарабської.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин									
	денна форма					Заочна форма				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		л	п/с	лаб	с.р.		л	п/с	лаб.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Змістовий модуль 1. Евристична та дослідницька діяльність православного духовенства										
Тема 1. Археографічна діяльність духовенства	14	2			12	14	2			12
Тема 2. Вивчення та збереження речових пам'яток	16	2			14	16	2			14
Разом за змістовим модулем 1	30	4			26	30	4			26
Змістовий модуль 2. Науково-історична спадщина православного духовенства										
Тема 3. Науково-історична спадщина православного духовенства	15	2			13	15	2			13
Тема 4. Участь православних ієрархів у роботі наукових товариств і установ	15	2			13	15	2			13
Разом за змістовим модулем 2	30	4			26	30	4			26
ІНДЗ*	30				30	30				30
Усього годин	90	8			82	90	8			82

* – за наявності

5. Теми семінарських занять

Семінарські заняття навчальною програмою не передбачені.

6. Теми практичних занять

Практичні заняття навчальною програмою не передбачені.

7. Теми лабораторних занять

Лабораторні заняття навчальною програмою не передбачені

8. Самостійна робота

Самостійна робота передбачає вивчення докторантами рекомендованої та додаткової літератури, ознайомлення з джерелами та підготовку конспектів.

№ з/п	Назва теми/ види завдань	Кількість годин
1	Археографічна діяльність духовенства / [1], [4].	12
2	Вивчення та збереження речових пам'яток / [1], [2], [3], [5].	14
3	Науково-історична спадщина православного духовенства / [1], [2], [3], [4], [5].	13
4	Участь православних ієрархів у роботі наукових товариств і установ / [1], [2], [3], [4], [5].	13
	Разом	52

До самостійної роботи відноситься:

- [1] – підготовка до лекцій, ознайомлення з базовою літературою;
- [2] – написання реферату (на вибір як ІНДЗ);
- [3] – підготовка біографічного словника (на вибір як ІНДЗ);
- [4] – ознайомлення з джерелами;
- [5] – ознайомлення зі спеціальною літературою.

9. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання призначене для розвитку навичок наукових досліджень, сприяє поглибленому вивченню різних аспектів проблематики спеціального курсу.

Види індивідуально-дослідних завдань:

1. Реферат.

- Передбачає поглиблене вивчення біографічних даних окремих представників духовенства, їх науково-історичної спадщини та внеску у розвиток історичної науки.
- Ознайомлення з рекомендованими науковими творами з курсу та першоджерелами, які репрезентують різні аспекти зазначеної проблематики.
- Написання наукової доповіді чи історичне есе на одну з тем, запропонованих у межах курсу.
- Підготовка презентації власного напряму науково-дослідних студій, у яких відбивалися б теоретичні напрацювання курсу.

Перелік орієнтовних тем рефератів

1. Археографічний доробок архієпископа Гавриїла (Розанова).
2. Науковий доробок духовенства Таврійської вченої архівної комісії.
3. Особливості роботи духовенства в складі Катеринославської вченої архівної комісії.
4. Науково-історичні праці Катеринославського єпископа Феодосія (Макаревського).

5. Науково-історична діяльність Херсонсько-Таврійського архієпископа Інокентія (Борисова).
6. Наукова діяльність митрополита Євгенія (Болховитінова).
7. Історичні дослідження єпископа Порфирія (Успенського).
8. Науково-історичний доробок Харківського (у подальшому Чернігівського) архієпископа Філарета (Гумилевського).

Обсяг готової роботи – 20-30 сторінок.

10. Методи навчання

Зазначений курс спрямований на зростання активності та самостійності докторантів у процесі отримання знань та забезпеченні чітких орієнтирів стосовно предмету, що вивчається. Для здійснення мети і основних завдань курсу застосовуються наступні методи.

1. Пояснювально-ілюстративний метод використовується як один із основних традиційних методів передачі знань при викладенні лекційного курсу. Найбільш ефективний при передачі великого обсягу інформації.

2. Репродуктивний метод. До нього відносять застосування вивченого на основі взірця або правила. Діяльність докторантів має алгоритмічний характер.

3. Метод проблемного викладу. Викладач формулює пізнавальну задачу, а далі, використовуючи систему доказів, порівнюючи різні точки зору та підходи, показує спосіб вирішення поставленого завдання.

4. Евристичний метод полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у процесі навчання або самостійно сформульованих пізнавальних задач під керівництвом педагога або на основі евристичних програм та вказівок. Процес мислення при цьому набуває продуктивного характеру, водночас знаходиться під контролем викладача або самоконтролем на основі роботи над програмами та навчальними посібниками.

5. Дослідницький метод націлений на самостійне вивчення джерел та дослідницької літератури. Використовується при виконанні ІНДЗ.

11. Методи контролю

Для з'ясування ефективності процесу навчання використовуються різні методи контролю, при цьому звертається увага на різні його форми (індивідуальний, груповий, фронтальний). Використовується також поточний контроль, який призначений для перевірки самостійної роботи докторантів та отриманих ними знань. Підсумковий контроль проводиться у вигляді заліку.

12. Питання для підсумкового контролю

1. Основні напрями історичних досліджень православного духовенства.
2. Дослідження археографічної діяльності православного духовенства.
3. Дослідження науково-історичної спадщини архієпископа Гавриїла (Розанова).
4. Дослідження науково-історичної діяльності архієпископа Інокентія (Борисова).
5. Особливості роботи духовенства в складі Губернських вчених архівних комісій.
6. Дослідження діяльності духовенства по вивченню та збереженню речових пам'яток.
7. Аналіз співпраці православного духовенства з Одеським товариством історії і старожитностей.
8. Дослідження діяльності духовенства в складі Церковних історико-археологічних товариств.
9. Дослідження науково-історичної спадщини архієпископа Філарета (Гумилевського).
10. Аналіз науково-історичних праць Катеринославського єпископа Феодосія (Макаревського).
11. Питання по ІНДЗ.

13. Розподіл балів, які отримують докторанти

Поточний контроль				Модульний контроль № 1	Модульний контроль № 2	Сума балів
Змістовий модуль №1		Змістовий модуль № 2				
T1	T2	T3	T4	20	20	100
15	15	15	15			

T1, T2 ... T4 – теми змістових модулів

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
85-89	B	добре	
75-84	C		
70-74	D	задовільно	
60-69	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

14. Методичне забезпечення

1. Робоча програма.
2. Середяк А. Историчне краєзнавство: навчальний посібник. Вип. 1-2. – Львів, 2006-2011. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/krajkafedra/kart>
3. Методичне забезпечення курсу полягає у використанні лекційного матеріалу, а також наукової літератури, яка наявна в бібліотеці ОНУ імені І.І. Мечникова та в інших бібліотеках міста та на сайтах інтернету.

15. Рекомендована література

Основна

1. Гавриил, архиеп. Историческая записка о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический). – Одесса : Гор. тип., 1838. – 64 с.
4. Гавриил, архиеп. Остатки христианских древностей в Крыму. Уезд Феодосийский / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 320-328.

5. Гавриил, архиеп. Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т. 3 – Отд. I. – С. 79-129.
6. Гавриил, архиеп. Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархии / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический) // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 197-204.
7. Гавриил, архиеп. Продолжение очерка истории о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837-й год / Гавриил (архиеп. Тверской и Кашинский) // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. 5. – С. 420–490.
8. Гавриил, архиеп. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / Гавриил (архиеп. Херсонский и Таврический). – Одесса, 1842. – 94 с.
9. Гавриил, архиеп. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической / Гавриил (архиеп. Херсонской и Таврической) // ЗООИД. – Одесса, 1848. – Т. II. – С. 140–210.
10. Гермоген. Таврическая епархия / Гермоген, епископ. – Псков : Тип. Губ. правления, 1887. – 520 с.
11. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок ХХ ст.) : монографія / Н. М. Діанова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 319 с.
12. Иннокентий. Записка о епархии Готфской / Иннокентий (архиеп. Херсонский и Таврический) // Приб. к ХЕВ. – 1862. – № 12. – Ч. 6. – С. 168-187.
13. Иннокентий, архиеп. Записка о восстановлении древних святых мест по горам Крымским / Иннокентий (архиеп. Херсонский и Таврический) // Крымский архив. – Симферополь, 1994. – № 1. – С. 104-108.
14. Иннокентий, архиеп. Записка Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического, о новоучрежденной епархии Римско-католической в Херсоне // Русский архив. – 1868. – С. 412-436.
15. Иннокентий, архиеп. Насаждение и успехи христианства в древнем Херсоне / Иннокентий (архиеп. Херсонский и Таврический) // Приб. к ХЕВ. – 1860. – № 1. – С. 5-9.
16. Иннокентий, архиеп. Св. Иоанн, епископ Готфийский / Иннокентий (архиеп. Херсонский и Таврический) // Приб. к ХЕВ. – 1862. – Ч. 6. – С. 163–167.
17. Лашков Ф. Ф. Архивные документы, относящиеся к истории сооружения в Херсонисе храма св. Равноапостольного князя Владимира / Ф. Лашков // ИТУАК. – Симферополь, 1888. – № 5. – С. 19-75.
18. Лебединцев А. О Феодосийской (викарной) епархии / А. Лебединцев // Приб. к ХЕВ. – 1861. – Ч. 2. – С. 40-57.
19. Лебединцев А. Столетие церковной жизни Крыма, 1783-1883 / А. Лебединцев // ЗООИД. – Одесса, 1883. – Т. XIII. – С. 201-219.
20. Лебединцев А. Ханская Украина / А. Г. Лебединцев // ЗООИД. – Одесса, 1913. Т. XXXI. – I. Исследования. – С. 1-22.
21. Никанор, архиепископ Херсонский и Одесский: биографические материалы / предисл. С. В. Петровского. – Одесса : тип. Фесенко, 1900. – 409 с.
22. Петровский С. Семь Херсонских архиепископов / С. Петровский – Одесса : тип. Фесенко, 1894. – 184 с.
23. Петровский С. Одесский Архиерейский дом и Крестовая при нем церковь (Историческая записка по архивным делам Херсонской Духовной Консистории) / С. Петровский. – Одесса: издание Одесского Архиерейского Дома, 1917. – 44 с.
24. Петровский С. Одесский Преображенский, ныне кафедральный собор: к столетию со дня его освящения, 14 ноября 1795 г. – 25 мая 1808 г.: историческое описание и биографии по вновь изданным документам, сообщенным А. М. Гаммовым / С. Петровский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1908. – 480 с.

25. Родионов М. К. Статистико-хронологическое историческое описание Таврической епархии. Общий и частный обзор. / М. К. Родионов. – Симферополь : Таврич. губ. тип., 1872. – 269 с.
26. Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії): бібліографічний покажчик. / Автор.-упоряд.: В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. – Одеса : Астропринт, 2010. – 440 с.
27. Серафимов С. Воспоминание о Преосвященном Гаврииле, первом (в Одессе) архиепископе Херсонском и Таврическом, а потом Тверском и Кашинском / С. Серафимов. – Одесса : Нитче, 1859. – 84 с.
28. Серафимов С. Евгений Булгарис, архиепископ Славянский и Херсонский / С. Серафимов // Приб. к ХЕВ. – 1863. – № 11. – С. 122-132; № 12. – С. 172-182.
29. Серафимов С. Заметки из архива Готфийской епархии в Крыму / С. Серафимов // ЗООИД. – Одесса, 1867. – Т. VI. – Отд. 3. – С. 591-595.
30. Серафимов С. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря / С. Серафимов // Приб. к ХЕВ. – 1862. – № 3. – С. 145-177.
31. Серафимов С. Материалы для истории Херсонской епархии со времени учреждения ее 1873 года до нашего времени / С. Серафимов // Приб. к ХЕВ. – 1873. – № 3. – С. 69-73; № 4. – С. 91-101; № 15. – С. 399-401.
32. Серафимов С. Новые известия о древней Сугдейской (Сурожской) епархии в Тавриде / С. Серафимов // Приб. к ХЕВ. – 1865. – № 4. – С. 161-181.
33. Феодосій (Макаревський). Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття / Феодосій (Макаревський). – Д. : ВАТ «Дніпрокнига», 2000. – 1080 с.

Додаткова

1. Беднов В. Преосвященный Феодосий, епископ Екатеринославский и Таганрогский, и его труды по истории Екатеринославщины / В. Беднов. – Екатеринослав : тип. С. И. Барановского, 1910. – 24 с.
2. Бертъе-Белагард А. Л. К истории христианства в Крыму. Мнимое тысячелетие / А. Л. Бертъе-Белагард. – Одесса : Славянская тип., 1909. – 113 с.
3. Журба О. І. Культурна та історико-археографічна діяльність архієпископа Гавриїла (В. Ф. Розанова) в Південній Україні // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип. 1. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 220-238.
4. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. / І. І. Лиман. – Запоріжжя : РА «Тандем – У», 2004. – 488 с.
5. Непомнящий А. А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. А. Непомнящий // УІЖ. – 2003. – № 4. – С. 123-134.
6. Симоненко І. М. Губернські вчені архівні комісії в Україні : Історіографічний огляд і бібліографічний покажчик / І. М. Симоненко. – К., 2003. – 132 с.
7. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / Г. Флоровский, протоиерей. – Париж, 1937. – 599 с.
8. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей: Монографія / В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2002. – 400 с.
9. Швидько Г. К. Єпископ Феодосій Макаревський – дослідник історії Катеринославщини / Г. К. Швидько // Історія України: маловідомі імена, події, факти : Збірник статей. – Вип. 8. – К. : Рідний край, 1999. – С. 276-282.
10. Яковлев В. А. Преосвященный Феодосий (Макаревский), епископ Екатеринославский / В. А. Яковлев // ЗООИД. – Одесса, 1888. – Т. XIV. – С. 813-814.

11. Яковлев В. А. Протоиерей Г. Попруженко / В. А. Яковлев // ЗООИД. – Одесса, 1889. – Т. XV. – С. 858-861.
12. Яковлев В. А. Протоиерей Серафим Антонович Серафимов / В. А. Яковлев // ЗООИД. – Одесса, 1886. – Т. XIV. – Отд. 3. – С. 804-806.
13. Яковлев В. А. Архимандрит Антонин / В. А. Яковлев // ЗООИД. – Одеса, 1895. – Т. XVIII. – 13. Некрологи. – С. 10.
14. Яковлев В. А. Епископ Порфирий (Успенский) / В. А. Яковлев // ЗООИД. – Одесса, 1886. – Т. XIV. – Отд. 3. – С. 800-803.
15. Ястребов М. Ф. Высокопреосвященный Димитрий (Муретов, архиепископ Херсонский и Одесский). Его биография / М. Ф. Ястребов. – М., 1898. – 475 с.
16. Ястребов М. Ф. Высокопреосвященный Иннокентий (Борисов) как профессор богословия Киевской духовной академии / М. Ф. Ястребов // Труды КДА. – 1900. – Т.3. – № 12. – С. 522-566.
17. Яцюк М. «Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії» як джерело до історії Грецької Православної Церкви в Україні / М. Яцюк // Грецьке православ'я в Україні. Збірник наукових статей і матеріалів. – К. : Прайм, 2002. – С. 89-92.

16. Електронні інформаційні ресурси

1. Сайт litopys.org.ua.
2. Сайт Інституту історії України НАНУ history.org.ua та пов'язані з ним.
3. Електронні ресурси наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Режим доступу: lib.onu.edu.ua
4. Електронні ресурси Наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: nbuv.gov.ua.
5. Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник / Упорядник: Ігор Лиман. –Київ, 2013. –Том 1. –2013. –382 с. – Режим доступу: http://ti-urbanhistory.org.ua/library/liman/Doslydnyki_istoriyi_Pivdennoyi_Ukrayini_Tom_1.pdf

